

и обозначены основные критерии классификации, а также сформулирована дефиниция международно-правовых гарантий прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина; гарантии прав и свобод человека и гражданина, обеспечение прав и свобод человека; гарантирования прав человека; международно-правовые гарантии.

Bilozorov Y. V. International legal guarantees as part of a mechanism ensuring the rights and freedoms of human and citizen.

The article deals with international legal instruments, which enshrined the basic legal guarantees of human existence, of his rights and freedoms. Defined and the basic classification criteria, and also a definition of international legal guarantees of human rights and freedoms of the citizens.

Keywords: human rights and freedoms and citizen rights and guarantees rights and freedoms, ensuring the rights and freedoms, guarantee human rights, international legal guarantees.

Гавронська Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ

Аналізуються різні моделі свободи, побудовані в різні епохи представниками різних філософських систем.

Ключові поняття: свобода, діяльність, культура, особистість, відповідальність.

Поняття “свобода особистості” належить до найбільш важливих цінностей, набутих людством у процесі історичного розвитку. Визначаючи важливі суспільні ідеали, воно посідає чільне місце в багатьох філософсько-політичних концепціях.

Актуальність дослідження проблеми свободи особистості зумовлена насамперед розвитком можливостей створення сприятливих умов її самореалізації в суспільстві. Метою такого процесу є формування цілісної концепції свободи особистості, яка б наповнювалася конкретним змістом, відображала б реальну діяльність індивіда як особистості, як члена суспільства. Саме тому в контексті теорії свободи особливого значення набувають проблеми свободи особистості, розглянутої в умовах соціальних систем різного типу.

У сучасному політологічному дискурсі склалися декілька основних напрямів, представники яких по-різному інтерпретують саме поняття особистості, проблему свободи, відносини між людиною та суспільством. До цих напрямів належать: ліберально-демократичний; соціал-демократичний; консервативний.

Сучасні мислителі **ліберально-демократичного** напрямку розглядають демократію як головну умову реалізації свободи особистості. У поєднанні з свободою демократія характеризується: вибірністю, періодичною змінністю, підзвітністю (в тому числі юридичною відповідальністю) найвищих посадових осіб; юридичною рівністю громадян; гарантіями прав меншості та недопущенням сваволі більшості.

Як політичний режим свобода у поєднанні з демократією передбачає: чітке визначення меж можливого втручання держави та різних колективів (корпорацій,

общин) у справі людини; визнання правомірності та цінності для суспільства плюралізму поглядів та дій, захист прав меншостей на свою самобутність; ефективне функціонування механізму обмеження сваволі бюрократичного апарату політичної влади, запобігання поглинанню суспільства державою, партією, церквою або іншими організаціями. Нарешті, свобода у поєднанні з демократичним політичним режимом утверджує: компетентність і високий професіоналізм посадових осіб; їх порядність, дисциплінованість; готовність до безкорисливих дій на благо всього суспільства.

Відомі представники західної ліберально-демократичної думки К. Поппер, Х. Арендт пов'язують з поняттям "свобода" свідоме протистояння соціальному тиску. Так, К. Поппер вважає, що особистість стає вільною лише у "відкритому" суспільстві [1, 55]. Відкрите суспільство може бути визначене як форма суспільної організації, що забезпечує найбільший ступінь свободи особистості відповідно до правил та норм, над якими не тяжіє держава. Воно забезпечує достатні можливості для існування й функціонування громадянського суспільства і приватного сектора, незалежного від держави [2, 98].

На думку Х. Арендт, вільна життєдіяльність в умовах суспільства розгортається лише в тому випадку, коли людина виявляє себе в тій частині соціуму, яка належить їй особисто. Відторгнення людини від власності створює основу для обмеження свободи особистості та виникнення тоталітаризму, за умов якого людина втрачає свою індивідуальність [3, 287].

Представники ліберально-демократичного напрямку стверджують, що свобода особистості у демократичній організації суспільства передбачає: наявність широкого кола прав і свобод та системи ефективного функціонування інституційних і нормативних гарантій; відсутність у органів політичної влади дискреційних повноважень (тобто практично нічим не обмеженої компетенції); гласність у прийнятті рішень органами політичної влади та доступність для всіх громадян суспільно значущої інформації; право виконавчих органів видавати лише підзаконні акти, а не закони; широке застосування методу політичного компромісу, ставлення органів політичної влади до факту існування політичної опозиції як до нормального явища суспільного життя [4, 6].

Відомий американський дослідник Р. Даль відносить свободу особистості до тих переваг, які демократія має порівняно з будь-якою можливою альтернативою. На думку дослідника, саме свобода і плюралізм дозволяють людям виробляти та виражати свої політичні переваги значущим чином. Систему соціальних процесів, які роблять це можливим, Р. Даль визначає поняттям "поліархія" [5, 48]. Інший американський дослідник Р. Даймонд підкреслює, що сучасні концепції демократії зазвичай визнають потребу у певному наборі громадянських свобод, за яких змагальність та участь у політичному житті мають реальний зміст. Однак ці концепції не зумовлюють демократію наявністю соціальних та економічних характеристик, обмежуючи її характеристику сферою політичних відносин [6, 11].

Поширення такого варіанту тлумачення демократії та свободи особистості зумовлює потребу суттєвого уточнення змісту його складових. Зокрема, небезпечною є тенденція абсолютизації поняття "свобода" без відповідного соціально-економічного забезпечення. У цьому випадку руйнуються зв'язки між елементами соціальної

системи, внаслідок чого виникає розрив між людиною і владними структурами: останні починають відстоювати не суспільні, а власні групові інтереси. Проголошені ліберальною доктриною права індивідуума стають правами корпоративними, олігархічними. В результаті соціальна еліта звільняється від відповідальності за підтримку суспільного блага, а нездатні до жорстокої конкуренції і гранично вузької спеціалізації соціальні низи вимірають.

Абсолютизація ліберальною ідеологією поняття “свобода” була піддана критиці у політологічних дослідженнях представників інших напрямів. Зокрема, **соціал-демократичне розуміння свободи** особистості має істотні відмінності від ліберальної інтерпретації. На XVIII конгресі Соцінтерну, який відбувся у Стокгольмі в 1989 р., було ухвалено “Декларацію принципів” цієї організації, де зазначено: демократичний соціалізм – це рух за свободу, справедливість і солідарність. Соціал-демократи критично ставляться до ліберальної традиції ставити цінність свободи вище за цінності справедливості й солідарності [7, 362]. Видатний діяч німецького соціал-демократичного руху В. Брандт називає свободу, поряд із миром, найбільш важливими цінностями. Він визначає свободу як свободу совісті й думки, свободу від злиденності і страху. На шляху реалізації свободи В. Брандт закликає дотримуватися рівноваги між громадянськими свободами й соціальною справедливістю. Справжню свободу він пов’язує з наявністю соціальної держави, яка усуває небезпеку розквіту бюрократії, не зв’язує себе перспективним плануванням, висуває на перший план особисту відповідальність усіх членів суспільства [8, 500–501]. Ідеї соціальної держави як гаранта свободи особистості міцно утвердилися в європейській соціал-демократичній традиції.

З іншого боку, представники консервативного напрямку сучасних політологічних досліджень також піддають критиці ліберальні тлумачення свободи особистості. Поглядам консерваторів притаманні такі головні ідеї: обмеженість можливостей розуму окремої людини у трансформації світу; необхідність підпорядкування людини державній владі; влада як справедливість природи; природна нерівність людей, що призводить до існування суспільних класів і соціальних груп; включеність людини в колективні структури, визнання авторитету традицій.

При розгляді свободи особистості консерватизм не заперечує значення свободи, але прагне надати їй таке тлумачення, яке б не загрожувало одній з головних цінностей консерватизму – стабільності суспільства і безпеки держави. Тому представники **консервативного напрямку** зосереджуються на ідеї рівності, характерної для ліберального та соціал-демократичного трактувань свободи, здійснюючи її переосмислення відповідно до головних принципів консерватизму. Вони піддають критиці ліберальну ідею абсолютизації свободи, зазначаючи: покора й дисципліна, які передбачають здатність визнавати реалізацію необхідності і якнайкраще користуватися нею задля добра, є не менш важливими людськими чеснотами [9, 683–684]. Виходячи з того, що всі люди унікальні і неповторювані за своїми талантами та здібностями, тобто не рівні, консерватори трактують свободу як здатність людини розвиватися без перешкод з боку інших людей. Вони переносять принцип свободи до сфери особистого життя, тоді як у суспільному житті виступають на підтримку ідей порядку й дисципліни [10, 353–354]. Водночас свобода в

дослідженнях представників консервативного напрямку постає нерозривно пов'язаною з моральною відповідальністю людини. Як зазначає В. Рьопке, чим менш дійовими є моральні обмеження, що діють всередині людей, тим більшими стають зовнішні обмеження і тим нижчим буде рівень свободи взагалі [11, 723–724].

Вітчизняні дослідники здебільшого намагаються уникати крайнощів, характерних для ліберально-демократичної, соціал-демократичної й консервативної концепцій. Зокрема, Т. Крамар не протиставляє індивідуальний та соціальний аспекти свободи особистості. Вона визначає індивідуальне як сутнісне визначення суб'єкта, що виражає соціальну за своїм походженням і змістом свободу, проявляється у його свідомій практичній та пізнавальній діяльності, у виборі об'єктів, мети й засобів, способів їх перетворення, у характері організації самої діяльності, способу включення у неї суб'єкта, тобто особистості. Авторка робить обґрунтований висновок, що особистість є динамічним творцем соціальної дійсності, а не тільки об'єктом впливу суспільних відносин. Таким чином, йдеться про включеність індивідуального в соціальну систему свободи, про принцип взаємодії механізмів зовнішньої зумовленості та самодетермінації індивідуальної свободи в контексті життєдіяльності соціуму [12, 181].

Інший вітчизняний дослідник Г. Балл також виділяє в особистісній свободі індивідуально-психологічні та соціально-психологічні складові. Дослідник визначає свободу особистості як сукупність умов (внутрішніх та зовнішніх), які сприяють гармонійному розгортанню і прояву різнобічних можливостей особистості. А. Іваницька підкреслює, що з позицій сучасної науки особистісна свобода розуміється не тільки як можливість індивідуальної самореалізації особистості у світі, але й як її невід'ємне природне право на вільний, індивідуальний вибір життєвих цінностей і світоглядних уявлень. Вона характеризує сутність людини та її існування, стан і можливість мислити й діяти відповідно до своїх інтересів та бажань. У природі самій по собі, поза людиною, її свідомістю, пізнанням, діяльністю, свобода не існує. Вона є соціальним утворенням, що проявляється в системі взаємодії однієї людини з іншою [13, 25].

Широке розуміння свободи особистості зустрічаємо й у сучасних російських дослідженнях. Так, М. Рібаков визначає свободу особистості як здатність особистості здійснювати можливу й необхідну поведінку в цілях реалізації правомочності (або відмови від її реалізації), що належить їй, що характеризується виникненням обов'язку інших суб'єктів утриматися від дій, які порушують цю свободу, відсутністю примусу з боку будь-кого, але з урахуванням обставин та чинників, що зумовили вибір особистості. До головних характеристик свободи особистості дослідник відносить: нерозривний зв'язок з особистістю; наявність активної позиції суб'єкта у здійсненні певних дій або утриманні від них; відсутність примусу; умовний характер кордонів свободи особи; кореспондування обов'язку інших суб'єктів утриматися від здійснення дій, що порушують свободу особистості; відсутність чіткого механізму реалізації; невід'ємність від особистості, природний характер; конкретність та відносність [14, 8].

Ці загальні характеристики свободи особистості потребують доповнення з урахуванням конкретних засад її реалізації у сучасному суспільстві. Не випадково Є. Штіфанова пропонує розглядати свободу особистості з позицій ситуаційного

підходу, убачаючи головну передумову його становлення у транзитивному характері сучасності, якій притаманне зростання динамізму соціальних і культурних процесів [15, 7]. ХХ століття з його соціальними потрясіннями, загостренням глобальних та локальних суперечностей, максимальним розвитком індустріальної цивілізації, виникненням феномена масової культури характеризувалося і злетом людського духу, зростанням ролі особистості у суспільному житті, суперечностями її самореалізації. Вирішення головних проблем свободи людської особистості здійснювалося в таких аспектах, як “людина – техніка”, “людина – природа”, “людина – суспільство”, “людина – релігія”, “людина – нація” [16, 12].

Суттєві розбіжності у сучасних характеристиках проблеми свободи особистості зумовлює необхідність звернення до їх витоків. *Аналіз основних підходів в історії політичної думки щодо проблеми свободи особистості і визначення її філософсько-ідеологічних засад* слід розпочати з філософської думки античної епохи. У світогляді давніх греків свобода була однією з найважливіших цінностей, предметом гордості. Вона являла характерну ознаку людини, показник її приналежності до людського роду. Зовнішнім проявом свободи був політичний устрій Еллади – рабовласницька демократія. Ідея свободи формувалася в античному світі в період активного розвитку рабовласництва (VI–IV ст. до н.е.). Широка палітра соціально-класової диференціації давньогрецького суспільства у цей період зумовила спектр особливостей у розумінні, трактуванні і практичній реалізації прав та свобод для різних груп населення. Свобода у давніх греків – це, передусім, свобода для вільних осіб чоловічої статі. Таке розуміння свободи відображало реальні умови буття цього феномена у тогочасному суспільстві [17, 25].

Якщо Сократ і Платон розглядали свободу у зв'язку з долею, то Аристотель й Епікур звернули увагу на залежність свободи від самої людини. Зокрема, Аристотель пов'язував свободу з іншими людськими якостями – поміркованістю, самообмеженням, справедливістю. Тих же, хто не може виховати в собі ці риси, філософ вважав рабами, які здатні лише виконувати волю інших людей. Епікур же вбачав основну передумову свободи в людському існуванні у фізичному світі. Щоб обрати шлях до щастя, люди повинні мати свободу волі, можливість розпоряджатися власною долею. Отже, свобода особистості передбачає відмову від того, що суперечить цьому. Життєві настанови Епікура були спрямовані насамперед на те, щоб надати окремій особистості (через звільнення її від марновірств і обмеження бажань) самодостатнє, незалежне від зовнішнього світу буття [18, 68–69]. Таке розуміння пізніше стане основою ліберальної парадигми свободи особистості.

Давньогрецькі та давньоримські стоїки (Зенон з Кітіона, Сенека) вважали свободу від влади зовнішнього світу головною рисою мудреця, оскільки це позбавляє людину залежності від власних пристрастей. Однак свобода, на переконання стоїків, має скеровувати людину не до активної діяльності, а до стану внутрішнього спокою.

Інший підхід до проблеми свободи було запропоновано кініками. Вони обстоювали самодостатність людини і нехтували громадським життям. Таким чином, кініки надавали пріоритет свободі окремої особи перед свободою суспільства [19, 20; 103]. Однак цей підхід не став домінуючим. Специфіка трактування свободи у філософсько-політичній думці античної епохи визначалася тим, що полісний соціум

пов'язував свободу не з конкретною особистістю, а з пошуками гармонії життєдіяльності полісної громади.

Середньовічні християнські мислителі характеризували свободу як усвідомлену дію людини, за вибір якої вона несе відповідальність не перед державою, а перед Богом. Систематизатором християнської думки з проблем свободи виступив Аврелій Августин. Він спирався на вчення про теодицею, що мало на меті виправдання Бога і розглядає його як абсолютне добро. На думку Августина, справедливо карати лише ті дії, за які людина несе відповідальність, тому що вчинює їх свідомо. Аврелій Августин став фундатором класичної схоластичної традиції свободи волі. Її представники зосередили увагу на ідеї турботи Бога про людське буття у світі свободи [20, 103].

У добу раннього Відродження свобода розумілася як вільне творення у демократичній республіці, де немає місця тиранії, а громадяни є рівними перед законом. Свобода, як внутрішня потреба людини й політична умова, що забезпечує розвиток і захист від будь-яких зазіхань політичної влади на права громадян, не розглядалась.

При переході до Нового часу у філософсько-політичній думці починає складатись сучасне розуміння свободи разом з розвитком ідеї самотності особистості. Особистість – це діючий суб'єкт, наділений волею та устремліннями, який має власні погляди та вступає у взаємодію з іншими суб'єктами, відстоює власну позицію. Об'єднання соціальних груп навколо таких феноменів, як моральна норма, юридичний закон, суспільні відносини, є об'єктивним підґрунтям зародження ідеї суспільного договору та різноманітних варіантів трактування суті громадянського суспільства. Йдеться, передусім, про ідею конституювання закону і держави в акті вільного волевиявлення незалежного індивіда [21, 25–26].

Теорію природного права і свободи громадянина розглядали такі видатні представники європейської політичної думки Нового часу, як Н. Мак'явеллі, Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо. Проблему свободи особистості дослідники інтерпретували у межах двох альтернативних підходів, які можна визначити як індивідуалістський і суспільно-колективістський. Першого підходу дотримувалися Н. Мак'явеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, які вважали, що ізольовані індивіди наділені природними правами і, передусім, правом на необмежену свободу, а тому споконвічно прагнуть до цілераціональної поведінки. Така цілераціональна поведінка, що ґрунтується на індивідуальному сприйнятті загальнолюдських моральних принципів, спричиняє виникнення державної влади, яка, припиняючи “війну всіх проти всіх”, створює умови для формування і наступного функціонування громадянських колективностей, тобто елементів громадянського суспільства. Саме у такому напрямі розгортається раціональна традиція виникнення громадянського суспільства. В її контексті часто-густо споглядаємо щільне перевтілення суспільних та державних інститутів, що свідчить про динамічну суперечливу єдність громадянського суспільства і держави.

Другий підхід, у витоків якого перебували Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, був підтриманий великою кількістю відомих мислителів і політиків. Він зводиться до того, що з моменту свого виникнення людина є включеною у суспільство, вона – продукт соціалізації. Вводячи поняття “природний стан”, Дж. Локк наділяє людину

певною сукупністю прав, які для неї є природними. Характеризуючи перехід від природного стану до громадянського, мислитель звертає увагу на те, що людина лише певну частину своїх прав передає суспільству чи державі, частину ж залишає за собою. На думку Дж. Локка, особистість у суспільстві є вільною, бо залишає за собою свою індивідуальну свободу. Свобода людини в суспільстві полягає в тому, що вона не підкорюється ніякій іншій законодавчій владі, крім встановленої за згодою в державі, не є підлеглою будь-чій волі і не обмежена будь-яким законом, за винятком тих, що будуть встановлені законодавчим органом відповідно до висловленої йому довіри [22, 12-14].

Згідно з ідеями представників другого підходу, кожна особистість несвідомо (або, так би мовити, екзистенціально) несе на собі відбиток культури та суспільних відносин. А тому і держава, і громадянське суспільство є продуктами штучними, культурними, що утворюються поза свідомістю окремих індивідів внаслідок історико-культурної еволюції. У контексті цього підходу втрачається раціональний пафос суспільного договору і він сприймається людиною у вигляді певної екзистенціальної норми, що є обов'язковою для виконання всіма громадянами. Тобто в основі суспільного життя полягає споконвічно закладена певна норма узгодженої свободи, в якій врахування інтересів окремих індивідів комбінується з їх певним обмеженням. Саме цей підхід заклав підвалини соціал-демократичної концепції свободи особистості.

У Новий час набуває оформлення й консервативна традиція тлумачення свободи особистості. Зокрема, у працях Е. Берка, написаних під час Великої Французької революції, заперечувалися її гасла, головним серед яких стала вимога свободи. Е. Берк підкреслював обмежені можливості людського розуму у трансформації світу, обстоював ідеї природної нерівності людей, необхідності покори людини державній владі, включеності людини до колективних структур, поваги до традицій предків [23, 353].

Розуміння проблеми свободи особистості було поглиблене в німецькій класичній філософії. Вчення І. Канта проникнуто повагою до людини, оптимізмом щодо її духовного вдосконалення. Людина, за І. Кантом, – це автономний громадянин з високим рівнем правосвідомості, з розвинутою внутрішньою культурою. Він визначає три види автономії особистості, які завжди передбачають вміння обирати, необхідність обирати та нести відповідальність за зроблений вибір. Моральна автономія особистості, за І. Кантом, полягає в тому, що людина сама здатна визначити, що є добро, а що є зло. У цей вибір держава не втручається апіорі, залишаючи його у сфері громадянського суспільства. Щоб досягти моральної автономії, слід пройти досить тривалий шлях самовиховання і позитивної соціалізації. Інший різновид автономії, на думку класика німецької філософії, є утилітарним, тобто людина сама, без допомоги держави, здатна зробити себе щасливою, розібратися, що для неї добре, а що зле. Нарешті, громадянська автономія передбачає для людини можливість виконувати лише ті закони, з якими вона погоджується або у складанні яких бере участь. Таким чином, кантівська теорія наголошує на тому, що людина повинна займатися самовихованням і прагнути до самовдосконалення [24, 45-47]. В ученні І. Канта свобода особистості виявляється нерозривно пов'язаною з розвитком її свідомості і моралі.

Г. Гегель, розглядаючи відносини між особистістю та державою, утверджує абсолютне значення держави. Він робить такі головні висновки: держава має переважне значення в порівнянні з інтересами окремої особистості; не можна розглядати державу лише як засіб для охорони інтересів особистості; функції держави поширюються на захист суспільства і самої себе, забезпечуючи при цьому права та свободи окремого громадянина. Водночас уперше в історії філософії Г. Гегель дав оцінку свободи, носієм якої є не лише абсолютний дух, а й людина. Свобода реалізується у процесі подолання людиною меж власних можливостей. Це відбувається завдяки волі, коли остання визначає сама себе. Особистість, яка виявляє волю, – діяльна особистість. У філософській системі Г. Гегеля така особистість є водночас і умовою, і суб'єктом свободи [25, 28].

Суттєвий внесок у розуміння свободи особистості здійснили й представники інших напрямів філософської думки. З утилітаристської позиції Є. Бентама розвиток прав та свобод є доцільним лише тоді, коли він надає людям, усьому суспільству більше користі, ніж шкоди. На думку Дж. Мілля, жодне суспільство, у якому відсутні свобода совісті, думки, почуттів, міркувань, свобода занять, об'єднання в організації для досягнення своєї мети тощо, не може вважатися вільним, незалежно від форми правління. А. де Токвіль вважав, що для того, аби в демократичній державі реалізовувались права та свободи людини, необхідне забезпечення свободи як внутрішньої потреби кожного члена суспільства, втілення в життя поваги і рівності громадян перед законом.

Марксистська філософсько-політична думка розглядає свободу особистості як продукт історичного розвитку, акцентуючи увагу на усвідомленні людиною законів природи та суспільства. Марксизм протиставив пасивному очікуванню свободи активний характер досягнення останньої шляхом діяльності. Особистість стає вільною тією мірою, в якій існуючі суспільні відносини не обмежують її, а сприяють всебічному розвитку. Величезну роль тут відіграють стан продуктивних сил і виробничих відносин, характер соціально-політичного устрою, панівна ідеологія, рівень розвитку науки.

Представники екзистенціальної філософії (Ж.-П. Сартр, А. Камю) убачають у свободі особистості здатність людини у кожній ситуації свого існування здійснювати усвідомлений вибір. Люди є вільними у предметі вибору, але не вільні в самій необхідності вибирати. Свобода особистості при цьому протистоїть примушенню. Усвідомлений вибір людини на користь свободи, навіть всупереч несприятливим обставинам, є свідченням реалізації принципів особистісної сутності. Е. Фромм наголошує: процес розвитку свободи має діалектичний характер. З одного боку, це розширення комунікаційної сутності людини, з другого – посилення ізоляції, що призводить до зростання відчуття безсилля та відчаю. На думку Е. Фромма, сучасна людина стає автономнішою до зовнішніх умов існування, стає індивідуальністю, проте не поглиблює особисту свободу, а пристосовується до загальноприйнятого сприйняття дійсності, що зумовлює викривлене відображення її особистісної сутності. Всупереч своєму добробуту, сучасна людина пригнічена глибоким відчуттям безсилля, вона здебільшого пасивно зустрічає катастрофи, що насуваються на цивілізацію.

Використані джерела:

1. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – 494 с.
2. *Борисенко С. О.* Свобода особистості: від суспільної регламентації до особистісного дозування / С. О. Борисенко // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2006. – Вип. 1 (25). – С. 96-102.
3. *Арендт Х.* Vita activa, или о достойной жизни / Х. Арендт. – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
4. *Скомаровський В. О.* Забезпечення прав і свобод людини у процесі соціально-політичного реформування українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / В. О. Скомаровський ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 20 с.
5. *Даль Р.* О демократии / Р. Даль [пер. с англ. А. С. Богдановского; под ред. О. А. Алякринского]. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
6. *Даймонд Л.* Прошла ли “третья волна” демократизации? / Л. Даймонд // ПОЛИС. – 1999. – № 1. – С. 10-25.
7. *Ирхин Ю. В.* Политология : учебник / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002. – 511 с.
8. *Брандт В.* Воспоминания / В. Брандт [пер. с нем.]. – М. : Новости, 1991. – 528 с.
9. *Стівен Дж. Ф.* Свобода в межах моралі та права / Дж. Ф. Стівен // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. Антологія. – К. : ВД “Простір”, “Смолоскип”, 2008. – С. 667-685.
10. *Ирхин Ю. В.* Политология : учебник / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002. – 511 с.
11. *Рьопке В.* Виховання економічної свободи / В. Рьопке // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. Антологія. – К. : ВД “Простір”, “Смолоскип”, 2008. – С. 717-724.
12. *Крамар Т.* Свобода в контексті суспільного розвитку людини / Т. Крамар // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 180-182.
13. *Іваницька А. Г.* Ідея свободи в історико-філософському вимірі / А. Г. Іваницька // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 4. – С. 24-30.
14. *Рыбаков М. Д.* Свобода личности в правовой политике государства : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юр. наук : спец. 12.00.01 / М. Д. Рыбаков; Тамбовский государственный университет. – Тамбов, 2009. – 25 с.
15. *Штифанова Е. В.* Ситуационный анализ свободы личности : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Е. В. Штифанова; Уральский государственный университет им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2000. – 18 с.
16. *Коваленко Е. А.* Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Е. А. Коваленко; Харківський університет Повітряних Сил. – Харків, 2005. – 20 с.
17. *Іваницька А. Г.* Ідея свободи в історико-філософському вимірі / А. Г. Іваницька // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 4. – С. 24-30.
18. *Мозговий І.* Егоїстично-індивідуалістський контекст епікурейського гедонізму в розумінні проблеми свободи / І. Мозговий // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2003. – Серія: філософія. – № 11. – С. 65-69.
19. *Фоменко А. М.* Свобода особистості у контексті “інформаційного суспільства” / А. М. Фоменко // Вісник НАУ. – 2008. – Серія: Філософія. Культурологія. – № 1 (7). – С. 103-107.
20. *Фоменко А. М.* Свобода особистості у контексті “інформаційного суспільства” / А. М. Фоменко // Вісник НАУ. – 2008. – Серія: Філософія. Культурологія. – № 1 (7). – С. 103-107.
21. *Іваницька А. Г.* Ідея свободи в історико-філософському вимірі / А. Г. Іваницька // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 4. – С. 24-30.
22. *Загородній Ю.* Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень / Ю. Загородній // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 10-19.

23. *Ирхин Ю. В.* Политология : учебник / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002. – 511 с.
24. *Калиновський Ю. Ю.* Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
25. *Іваницька А. Г.* Ідея свободи в історико-філософському вимірі / А. Г. Іваницька // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 4. – С. 24-30.

Гавронская Т. В. Свобода личности: философско-правовая рефлексия.

Анализируются разные модели свободы, созданные в разные эпохи представителями разных философских систем.

Ключевые слова: свобода, деятельность, культура, личность, ответственность.

Gawronski T. Individual liberty: philosophical and legal reflection.

Various models of Freedom, built in different periods by various philosophical systems

Keywords: freedom, activity, culture, identity, responsibility.

Городецька Ю. Ю.
Республіканський вищий навчальний заклад
“Кримський гуманітарний університет”

ВИЩА ОСВІТА ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРАВОВА ПРАКТИКА

У статті розглядається розвиток ідей інклюзивної освіти й основні напрями правової практики щодо академічної, соціальної, психологічної та медичної реабілітації, існуючі на сьогодні в Європі.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, особливі потреби, освіта, студенти з інвалідністю, програми адаптації та реабілітації.

Проблема подолання ізоляції інвалідів і включення їх у повсякденне життя суспільства сьогодні набуває все більшого значення. Це пов'язано з посиленням впливу гуманістичних цінностей, знайомством із досвідом західного суспільства та потребою залучення таких осіб у сферу виробництва на фоні спаду чисельності економічно активного населення. Одним із основних способів розв'язання цієї проблеми залишається забезпечення доступності вищої освіти, орієнтованої на підготовку висококваліфікованих працівників. У статті терміни “інвалід”, “особа з обмеженими можливостями”, “особа зі спеціальними потребами”, “особа з інвалідністю” використовуються як тотожні.

За даними зарубіжних джерел, особи із числа інвалідів, які закінчили вищі навчальні заклади, мають більш високий рівень зайнятості, ніж інваліди без вищої освіти, їхній соціальний статус вище за статус інвалідів, які мають низький кваліфікаційний рівень [1, 96].

Таким чином, **мета** статті – розкрити правові аспекти розвитку системи інклюзивної освіти в Україні й основні напрями в цьому феномені, що існують у світі на сьогодні.

Різні аспекти проблеми розглядаються багатьма науковцями. У роботі Е. Ярьської-Смирнової і Є. Наберушкіної “Соціальна робота з інвалідами” [2] розкривається суть